

شخصیت نوجوانان مستعد (۲)

محیط آموزشی

ناصرالدین کاظمی حقیقی

در شماره چهاردهم مجله (سال چهارم، تابستان ۷۴)، نتایج پژوهش مربوط به «ویژگیهای شخصیتی دانش آموزان تیز هوش مراکز آموزشی استعدادهای درخشان و دبیرستانهای خاص شهر تهران» را که به وسیله «محمد امین جلیوند» و تحت نظارت آقای «دکتر جواد اژه‌ای» انجام یافته است از حیث «تفاوتهای جنسی» مورد بررسی قرار دادیم. دبیرستانهای «خاص» در این پژوهش عبارت بودند از «البرز»، «مفید»، «شهید مطهری»، «امام صادق»، «نرجس» و «پندار نیک» از مراکز «سمپاد» نیز دانش آموزان «علامه حلی» و «فرزانگان» تهران مورد مطالعه قرار گرفته بودند.

در این شماره به بررسی مقایسه‌ای خصایص شخصیتی نوجوانان مستعد در دو «محیط آموزشی سمپاد» (تفکیکی) و «مدارس خاص» می‌پردازیم. در این بررسی، نتایج پژوهش مزبور را در جهت پاسخ به این سوالات مورد شرح و تفسیر قرار می‌دهیم:

۱- آیا ویژگیهای شخصیتی دانش آموزان مستعد مراکز آموزشی سازمان (سمپاد) و مدارس خاص با یکدیگر متفاوت است؟

۲- آیا خصوصیات شخصیتی دانش آموزان هوشمند مراکز سمپاد و مدارس خاص با یکدیگر تفاوت دارد؟

۳- آیا ویژگیهای شخصیتی دانش‌آموزان تیزهوش سمپاد و مدارس خاص با یکدیگر متفاوت است؟
ابتدا به توصیف نتایج و یافته‌های خالص این پژوهش از حیث تفاوت‌های محیط آموزشی (تفکیک و غیر تفکیک) استعداد‌های درخشان می‌پردازیم و سپس به شرح یافته‌های مزبور می‌پردازیم.

✻ ✻ ✻

■ نتایج

در حوزه استعداد‌های درخشان (نوجوانان با هوش‌بهر بالاتر از ۱۱۵) به طور کلی این تفاوت‌های شخصیتی ناشی از تفکیک محیط آموزشی (سمپاد) و محیط غیر تفکیکی (مدارس خاص) حاصل شده است:

- ۱- دانش‌آموزان «مستعد» سمپاد در مقایسه با مدارس خاص «تحمل»^۹ کمتری دارند (۱۵/۵ در برابر ۱۶/۵ برای پسران و ۱۵/۵۱ در برابر ۱۷/۸۳ برای دختران).
- ۲- دانش‌آموزان مستعد سمپاد خواری شماری^{۱۰} کمتری نشان می‌دهند (۹/۲ در برابر ۱۲/۳ برای پسران و ۱۰/۱ در برابر ۱۲/۳ برای دختران).
- ۳- پسران مستعد سمپاد «خودکفا» ترند (۹/۹۶ در برابر ۸/۵۳) «تمکین»^{۱۱} کمتری دارند (۱۱ در برابر ۱۳/۴) «نظم»^{۱۲} کمتری بروز می‌دهند (۱۱/۷ در برابر ۱۳/۶)، در رفتار دیگران «کم دقت» تر هستند (۱۳/۹ در برابر ۱۵/۶)، مددجویی^{۱۳} کمتری دارند (۱۱/۲ در برابر ۱۳/۴)، خواری شماری کمتری نشان می‌دهند (۹/۲ در برابر ۱۲/۳) و تحمل کمتری نمایان می‌سازند (۱۵/۵ در برابر ۱۶/۵).
- ۴- دختران مستعد سمپاد خودمختار ترند (۱۴/۷۲ در برابر ۱۲/۱)، هوش عمومی بیشتری دارند (۹/۷ در برابر ۸/۵) و خواری شماری کمتری نشان می‌دهند (۱۰/۱ در برابر ۱۲/۳).
در سطح «هوشمندی» (هوش‌بهر میان ۱۱۵ تا ۱۲۸/۵)، این تفاوت‌های شخصیتی ناشی از تفاوت محیط آموزشی کسب شده است:

- ۱- دانش‌آموزان هوشمند سمپاد، خواری شماری کمتری نشان می‌دهند (۸/۶ در برابر

۱۲/۳ برای پسران و ۱۰/۴۴ در برابر ۱۲/۸۳ برای دختران).
۲ - پسران هوشمند سمپاد، برونگردی (پرحرفی) کمتری دارند (۱۱/۵ در برابر ۱۳/۲) خودکفایی بیشتری نشان می‌دهند (۱۰/۴ در برابر ۸/۵۲)، تمکین کمتری دارند (۱۰/۹۷ در برابر ۱۳/۱) در رفتار دیگران کم دقت ترند (۱۳/۴ در برابر ۱۵/۵) و خواری شماری کمتری بروز می‌دهند (۸/۶ در برابر ۱۲/۳).

۳ - دختران هوشمند سمپاد در مقایسه با دختران هوشمند مدارس خاص، از هوش عمومی بالاتری برخوردارند (۹/۳۵ در برابر ۸/۳۰)، خواری شماری کمتری دارند (۱۰/۴۴ در برابر ۱۲/۸۳) و تحمل کمتری نشان می‌دهند (۱۴/۹۷ در برابر ۱۷/۴).

در سطح «تیز هوشی» (هوشبهر بالاتر از ۱۳۵)، هیچگونه تفاوت شخصیتی ناشی از محیط آموزشی یافت نشده است. تفاوت‌های حاصله بستگی به «جنسیت» دارد:

۱ - «پسران تیزهوش» سمپاد در مقایسه با پسران تیزهوش مدارس خاص کولی‌گری (بی توجهی به نظر دیگران) بیشتری نشان می‌دهند (۱۱/۴۹ در برابر ۹/۵۵) و تمکین کمتری نمایان می‌سازند (۱۱/۱ در برابر ۱۴/۰۳) و همچنین در نظم، ضعف بیشتری نشان می‌دهند (۱۱/۶۳ در برابر ۱۴/۵۴). مددجویی آنها کمتر است (۱۰/۹۲ در برابر ۱۳/۲). خواری شماری کمتری دارند (۹/۵۲ در برابر ۱۲/۱۷) و تحمل کمتری بروز می‌دهند (۱۵/۸۲ در برابر ۱۸/۶۳).

۲ - «دختران تیزهوش» سمپاد در مقایسه با دختران تیزهوش مدارس خاص، کم سلطه‌ترند (۱۳/۵۷ در برابر ۱۵/۹۱) و تحمل کمتری نشان می‌دهند (۱۴/۶۵ در برابر ۱۶/۲۷).

■ شرح و تفسیر

تفاوت‌های ناشی از محیط (صرف نظر از جنسیت) صرفاً در آزمون «ادواردز»^{۱۵} قابل مشاهده است، ولی بر اساس آزمون «کاتل»^{۱۶} هیچگونه تفاوت شخصیتی ناشی از محیط آموزشی حاصل نشده است.

دانش آموزان «مستعد» محیط آموزشی تفکیکی، احساس کفایت و توانمندی بیشتری در برخورد با مشکلات می‌نمایند و سخت‌کوشی کمتری دارند و در مسئولیت‌پذیری و تحمل ناراحتی، ضعف بیشتری نشان می‌دهند.

تأثیر محیط آموزشی بر «کولیگری» پسران و «برونگردی» ایشان به سطح هوش بستگی دارد. در حالیکه در سطح پسران «مستعد» بدون تفکیک هوشی، پسران «مستعد» سمپاد و مدارس خاص از حیث «کولیگری» و «برونگردی»، تفاوتی را با یکدیگر نشان نمی‌دهند، اما با افزایش هوش، در سطح «هوشمندی» (۱۱۵ تا ۱۲۸/۵) پسران مدارس خاص «برونگردی» بیشتری اظهار می‌دارند. (۱۳/۲ در برابر ۱۱/۵)؛ یعنی پر حرف ترند؛ جنب و جوش بیشتر دارند؛ آرامش خاطر افزونتری بروز می‌دهند؛ صداقت و چابکی آنها بیشتر است؛ افراد بی‌تشویشی هستند؛ و نا آرامی و تحریکات را دوست دارند، تمایل به شوخیهای مبتذل دارند و به حرفه‌هایی که مستلزم وقت و اهتمام است، علاقه‌ای از خود نشان نمی‌دهند. همچنین ثابت شده است کسانی که دارای این خصیصه‌اند، معمولاً دارای بدنی پهن هستند، همچنین با افزایش هوش و ورود به حوزه تیزهوشی (هوشبهر بالاتر از ۱۳۵)، پسران تیزهوش سمپاد «کولیگری» بیشتری نشان می‌دهند (۱۱/۴۹ در برابر ۹/۵۵)؛ یعنی غیر مقرراتی‌تر، دارای تخیل حساس بیشتر، کم اطمینانتر، دارای آرامش ظاهری بیشتر، و هیجانات عصبی افزونتر هستند؛ راه خود را دنبال می‌کنند بدون آنکه به زندگی جمعی توجهی داشته باشند. در رابطه با چیزهای عملی، احساس مسئولیت زیادی نمی‌کنند، زمینه‌های اختلالات ناپایدارانه و هیستری تبدیلی دارند. پسران «مستعد مدارس خاص» در تصمیم‌گیری ناتوانتر هستند، ترجیح می‌دهند که در مصاحبت با دیگران تصمیم بگیرند. دوست دارند که دیگران، ارزش آنها را بدانند و آنها را مورد تأیید قرار دهند، تابع مقررات و آداب و رسوم هستند و از مُد پیروی می‌کنند. در عوض، «پسران مستعد سمپاد»، نظرات دیگران را کمتر می‌پذیرند و پیروی می‌کنند و با آداب و سنن، هم‌نواپی کمتری نشان می‌دهند. آینده‌نگری و دقت آنها در جزئیات، کمتر است. کمتر به مشاهده رفتار دیگران می‌پردازند و در شناخت و درک احساس دیگران، ناتوانترند. همچنین سعی کمتری در جلب همدردی و مهربانی و کمک دیگران، مبذول می‌دارند و «احساس کفایت» بیشتری می‌کنند و توانایی بیشتری در برخورد با مشکلات بروز می‌دهند؛ اما «سختکوشی» کمتری دارند و در «مسئولیت‌پذیری» ضعیف‌ترند و تحمل پایینی در برابر ناراحتی نشان می‌دهند. «دختران مستعد سمپاد» در مقایسه با دختران «مستعد مدارس خاص»، وابستگی کمتری به دیگران دارند و در

تصمیم‌گیری آزادترند. همچنین کفایت بیشتری نشان می‌دهند و در برخورد با مشکلات، تواناترند. دقت عمل بیشتری دارند، و در پشتکار، روشنفکری و رشد فرهنگی نیز برتری نشان می‌دهند.

□ شخصیت دانش‌آموزان هوشمند «سمپاد» و «مدارس خاص»

دانش‌آموزان «هوشمند سمپاد»، احساس کفایت و توانایی برتری در برخورد با مشکلات دارند.

«پسران هوشمند سمپاد»، همان تفاوت‌های شخصیتی ذکر شده در سطح استعداد را همراه با «برونگردی» کمتر نشان می‌دهند؛ جز آنکه در «مددجویی»، «نظم»، و «تحمل» با هم‌تایان خود در مدارس خاص مشابهت دارند.

«دختران هوشمند سمپاد» در مقایسه با دختران هوشمند «مدارس خاص»، تفاوت‌های اساسی شخصیتی ذکر شده در سطح استعداد را بروز می‌دهند، بجز «خودمختاری» که جای آنرا «تحمل کمتر» می‌گیرد، یعنی آنها دانش‌آموزانی «مسئولیت‌ناپذیرتر» و «سختکوش» و «تحمل کمتری» در برابر ناراحتی اظهار می‌دارند.

در «سطح تیزهوشی» (۱۳۵ به بالا) تقریباً هیچگونه تفاوت شخصیتی معنی‌داری ناشی از تفکیک محیط آموزشی حاصل نشده است؛ اما با تفکیک جنسیت، تفاوت‌هایی از حیث شخصیت در دو محیط آموزشی «سمپاد» و «مدارس خاص» بدست آمده است: «پسران تیزهوش سمپاد» جز در «کولیگری» بیشتر که مورد تفصیل قرار گرفت، همان تفاوت‌های مذکور در حوزه استعداد (دانش‌آموزان مستعد) را بروز می‌دهند؛ جز آنکه در «خودکفایی»، «دقت در رفتار دیگران»، با هم‌تایان خود در مدارس خاص مشابهت دارند. اما «دختران تیزهوش مدارس خاص» در مقایسه با «دختران تیزهوش سمپاد» اطمینان بیشتری به خود دارند، از روحیه مستقلی برخوردارند، خشونت بیشتری نشان می‌دهند، نسبت به «موقر بودن»، تظاهر بیشتری می‌کنند، از موقعیتهای مقتضی تبعیت و فرمانبرداری، بیشتر می‌گیرند، پا برجایی و استواری بیشتری نشان می‌دهند و تمایل بیشتری دارند که دیگران را «مجنوب» خود سازند و در «سختکوشی»، «مسئولیت‌پذیری» و «تحمل ناراحتی» برتری دارند.

به نظر می‌رسد که تعداد «رگه‌های شخصیتی» متفاوت ناشی از محیط آموزشی در میان پسران تیزهوش بیش از دختران تیزهوش است.

■ بحث ویژه: شخصیت افراد خلاق

به نظر می‌رسد که تفاوت‌های شخصیتی یافت شده در دو محیط تفکیکی به نوع «استعداد» و «نخبگی» مربوط شود.

ویژگی‌های شخصیتی دانش‌آموزان «سمپاد» شامل تحمل ضعیف و خواری شماری کمتر - با نوع «نخبگی خلاقیت» تجانس و هماهنگی بیشتری دارد؛ به تعبیر دیگر، در مراکز آموزشی تحت پوشش سازمان ملی پرورش استعداد‌های درخشان، بیش از سایر مراکز خاص و مدارس عادی، دانش‌آموزان «خلاق» یافت می‌شود. بررسی تفصیلی خصایص شخصیتی افراد خلاق، استنباط فوق را روشنتر خواهد ساخت.

مطالعات گسترده‌ای پیرامون ویژگی‌های شخصیتی افراد خلاق به عمل آمده است. در این بخش، نتایج پنج دسته از مطالعات مزبور را ذکر می‌کنیم و سپس خصایص شخصیتی «نخبگان خلاق» را در یک قالب کلی، جمع بندی می‌نمائیم.

«یافته‌های یک دسته از مطالعات، حاکی از آن است که افراد «خلاق» دارای این صفات شخصیتی هستند: «استقلال»، «تدبیر و کاردانی»، «دلیری و ماجراجویی»، «استواری و استحکام» (دارای احساس مسئولیت)، «حساسیت هیجانی»، «علاقه‌مند به زندگی اجتماعی» کنجکاوی، بردباری در قبال پیچیدگی، استقامت در کار، ابتکار، خودکفایی، شوخ طبعی، انضباط شخصی، علایق وسیع، توجه به درون، بی‌نظمی در مقابل نظم، سرعت انتقال فراوان، علاقه زیاد به مفاهیم و دلالات استنباطی تا جنبه‌های عملی و عینی، نظام ارزشی هنری و نظری، توانایی بردباری در قبال تنیدگی‌های درونی ایجاد شده بوسیله نگهداری ارزشهای متعارض، و خودگردانی در امور»^۴

«حاصل برخی از تجارب، حاکی از وجود این خصیصه‌ها در افراد خلاق است: گشاده‌رویی در امور، احساس گم‌گشتی درباره چیزی ترجیح فعالیت‌های پیچیده، خطر طلبی، پژوهش پیرامون حقایق، درستکاری، فردیت‌گرایی، وقف خود نسبت به فعالیت

مورد علاقه، مبارزه طلبی برای موقعیتهای سخت و پیچیده، و کنجکاوی.^۴

«منابع دیگری وجود دارند که برای شخصیت‌های خلاق این صفات را قائل هستند: گشاده رویی نسبت به تجربه (تجربه پذیری)، بردباری در قبال ابهام، موضوع درونی ارزشیابی، توانایی درگیری و فعالیت با مفاهیم و عناصر، فعالیت ارتجالی با باورها و عقاید، خود شکوفایی برجسته، بازداری کم نسبت به رفتار شخصی، بیان عقاید و بروز فعالیت‌های خود بدون ترس از استهزا شدن، پذیرش و استقبال از جنبه‌های ناشناخته امور، خود پذیری، اعتقاد به تفوق و برتری خود، احساس راحتی و آسودگی، و سرانجام نیل به یکپارچگی در خود.»^۶

«حوزه دیگری از پژوهشها، این خصایص را بدست داده است: ارزشیابی جنبه‌های زیبایی شناختی در تجربه، علایق گسترده، مجذوبیت نسبت به ابهام، نیروی فوق‌العاده، استقلال در قضاوت، خود مختاری، روشنایی (اشراق)، اعتماد به نفس، توانایی سازش دهی صفات متضاد یا متعارض در خود باوری شخصی، احساس نیرومند و استوار درباره خلاق بودن خود، استقلال در موضع‌گیری و رفتار اجتماعی، تسلط، توجه به درون، پذیرش تحرک، خود پذیری، انعطاف پذیری، و عدم جنب و جوش در صحنه امور اجتماعی.»^۵

«یکی از جدیدترین جمع بندیها پیرامون خصایص شخصیتی افراد خلاق، چنین نتایجی در بر داشته است: تمایل به رویارویی و تقابل با خصومت و خطر طلبی هوشی، استقامت در کار، کنجکاوی و تجسس طلبی در امور، گشاده رویی در برابر تجارب جدید، کشش درونی و کامل نسبت به امور مورد علاقه، انضباط و تعهد نسبت به کار خود، انگیزه درونی فوق‌العاده، تمرکز بر فعالیت، رهایی از موانع دیگران، «خود - سازماندهی»، «رقابت طلبی در موقعیتهای دشوار»، «بردباری در قبال امور پیچیده»، «علایق وسیع»، «تمایل به درگیری با عقاید»، «ارزش دهی به اصالت و ابتکار»، «پرهیز از رفتارهای مرسوم»، «تجربه احساسات عمیق»، «سرعت انتقال»، «کاوش در موقعیتهای مورد علاقه»، «بهره‌گیری از موقعیت»، سطحی از تعارض میان انتقاد از خود و «اعتماد به نفس»، «تعارض میان کناره‌گیری از دیگران و پیوند جویی اجتماعی»، «گرایش درونی به انجام امور»، «نیاز به تشکل اتحاد»، «حمایت طلبی و تمجید خواهی»، «موهبت ذاتی»،

«اظهار جرات و درستکاری»، «تظاهر هیجانی»، «احساسات مذهبی و هم‌حسی نسبت به نیازهای دیگران»، «علاقه به کتاب» (بیش از مردم)، «علاقه به مدرسه»، «یادگیری فرا کلاسی»، «سرگرمی‌های خاص» و مطالعه در امور پراکنده و عمومی.^۷

□ قالب کلی خصایص شخصیتی افراد خلاق

جمع‌بندی یافته‌های فوق را می‌توان در یک قالب کلی از ویژگی‌های شخصیتی خلاق در چهارده خصیصه انجام داد:

- کشش درونی کامل نسبت به امور مورد علاقه. همه وجود خود را وقف می‌کند و به‌طور کامل، جذب امور مورد علاقه خود می‌شود و انگیزه درونی فوق‌العاده‌ای بروز می‌دهد.
- انضباط و تعهد نسبت به کار خود. فردی درستکار است، تدبیر و کاردانی دارد، انضباط شخصی نشان می‌دهد، اما در امور غیر شخصی ممکن است بی‌نظم باشد.
- رهایی از موانع دیگران. نسبت به رفتار خود، بازداری کمی انجام می‌دهد، عقاید و کارهای خود را بدون هراس از استهزا شدن بیان می‌دارد و خیلی راحت و آسوده است.
- تمایل به درگیری. فردی خطر طلب است، دلیری و ماجراجویی نشان می‌دهد و چالش جو است.
- استقامت در کار. در فعالیتهای خود، تمرکز نشان می‌دهد، فوق‌العاده نیرومند است، به کاوش در موقعیتهای مورد علاقه می‌پردازد، تسلط (در حوزه‌ای خاص)، علاقه به کتاب بیش از مردم.
- تمایل به کنجکاوی و تجسس در امور. علاقه زیادی به مفاهیم و دلالات انتزاعی نشان می‌دهد، به درگیری با عقاید و جنبه‌های نگرشی و باورها، تمایل دارد.
- گشاده‌رویی در برابر تجارب. مرزهای ذهنی وی انعطاف پذیر است، در قبال ابهام، پیچیدگی و امور ناشناخته بردباری و گشاده‌رویی بروز می‌دهد، تحرک پذیر است، فعالیتهای پیچیده را ترجیح می‌دهد و نوعی احساس گمشدگی درباره چیزی خاص دارد.
- عدم جنب و جوش اجتماعی. از روابط و تماس بین فردی، پرهیز می‌کند و ترجیح می‌دهد که فاصله‌ای را میان خود و همسالان حفظ کند، در برابر خواسته‌های محیط، مقاومت

نشان می‌دهد، در قضاوت مستقل است، به دلیل حمایت طلبی و توجه و تمجید خواهی، سطحی از «تعارض» میان «انزوا» و «پیوند جویی اجتماعی» مشهود است.

- ارزش دهی به اصالت. به خلاقیت و ابتکار، ارزش و ارج خاصی می‌گذارد و ترجیح می‌دهد که رفتارهای غیر مرسوم از خود اظهار دارد.
- حساسیت فوق‌العاده. هیجانات خود را به راحتی بروز می‌دهد، احساسات بسیار عمیقی دارد و فردی شوخ طبع است.
- روشنایی (اشراق). از سرعت انتقال بالایی بهره‌مند است، حقیقت طلبی نشان می‌دهد و پیرامون کشف حقیقت به پژوهش می‌پردازد.
- علائق گسترده. از سرگرمیهای خاصی برخوردار است، خواسته‌ها و علایق وسیع و پراکنده‌ای دارد، به مطالعه در امور متنوع و پراکنده و عمومی، تمایل نشان می‌دهد.
- جنبه‌های زیبایی شناختی. به پدیده‌ها و تجارب زیبایی شناختی، ارزش و ارج خاصی می‌گذارد.
- خود - سازماندهی. فردی «خودکفاست»، «استقلال طلب» است. به فردیت خویش، اهمیت خاصی می‌دهد، خودش به ارزشیابی و رسیدگی در امور خاص خویش می‌پردازد، «خودپذیری» فوق‌العاده‌ای نشان می‌دهد، باور و احساس نیرومندی در تفوق و خلاقیت شخصی دارد، فردی «درون نگر» است، «اعتماد به نفس» و «خودگردانی» برجسته‌ای بروز می‌دهد، «خود شکوفایی» برجسته‌ای دارد، می‌تواند ارزشهای متعارض را در خود، یکپارچه سازد، ممکن است میان انتقاد از خود و اعتماد به نفس دچار تعارض شود.

یادداشتها:

- ۱ - اژه‌ای، جواد و جلیلود، محمد امین (۱۳۷۴) «ویژگیهای شخصیتی دانش‌آموزان تیزهوش مراکز آموزشی استعدادهای درخشان و دبیرستانهای خاص شهر تهران» مجله استعدادهای درخشان. سال چهارم شماره ۱، صفحات ۷ تا ۳۰.
- ۲ - کاظمی حقیقی، ناصرالدین (۱۳۷۴) «شخصیت نوجوانان مستعد (۱) نقش جنسیت» مجله استعدادهای درخشان. سال چهارم، شماره ۲، صفحات ۱۱۹ - ۱۲۶
- ۳ - کراز، ژ؛ ترجمه دادستان. منصور (۱۳۶۳) «بیماریهای روانی» انتشارات ژرف. صفحات ۱۶۷-۲۱۸

- 4- Braggett E.J. (1986), *Talented, Gifted, Creative : Australian Writing*. 122, 132, 139, 197.
- 5- Horowitz & O' Brien (1988), *The Gifted and Talented*. APA. 178 - 182.
- 6- Kitano & Kirby (1985), *Gifted Education*. 194 - 5.
- 7- Sternberg, R. (1989), *The Nature of Creativity*. Cambridge P. 433- 437.
- 8- Torrance, E.P. (1977), *Encouraging Creativity in The Classroom*. 6-7, 16-21.
- 9- Endurance
- 10- Abasement
- 11- Deference
- 12- Order
- 13- Succorance
- 14- Autonomy
- 15- Edwards Personal Preference Schedule
- 16- Cattell, R.B.

